GLAZBENA TRIBINA ŠENOINA *VIENCA* 1874—1881.

DUBRAVKA FRANKOVIĆ

Zavod za muzikološka istraživanja HAZU, Opatička 18, 41000 ZAGREB

UDK/UDC: 78.072.3" 1874/1881"

Izvorni znanstveni članak/Original Scientific Paper
Primljeno/Received: 18. 9. 1991.
Prihvaćeno/Accepted: 22. 10. 1991.

Sažetak/Abstract

August Šenoa (Zagreb, 1838—1881), hrvatski književnik, kazališni kritičar i javni radnik, bio je suradnik, potom i urednik literarno-beletrističkog lista *Vienac* (1874—1881).

Među raznovrsnim štivom *Vienca* nalazimo vijesti te članke o glazbi: najčešće o radu Narodnog zemaljskog kazališta u Zagrebu, to jest o hrvatskoj operi; o Narodnom zemaljskom glasbenom zavodu i njegovoj glazbenoj školi; o solističkim koncertima domaćih i stranih umjetnika te radu pjevačkih društava, uz vijesti o drugim glazbenim događanjima u zemlji i inozemstvu, posebice u slavenskim zemljama. U *Viencu* su objavljeni članci o hrvatskoj glazbenoj povijesti i znanosti; *Vienac* je i poligon za hrvatsku glazbenu kritiku, u širokom rasponu vrsta i kvalitete. Ukratko, u godinama kad u Hrvatskoj ne izlazi kazališni časopis, a *Sv. Cecilija* je neredovita i posvećena pretežno popularizaciji crkvenoglazbene prakse, *Vienac* velikim dijelom ispunjava zadatak moderno shvaćenoga kazališnog i glazbenog lista, bez namjere da bude zamjena.

U ovom su radu eksplicirani tekstovi i dijelovi tekstova o glazbi te apeli i proglasi objavljeni u *Viencu* 1874—1881, koji problematiziraju status hrvatske opere — osnovane 1870. godine. Zbog specifičnoga položaja Hrvatske u Monarhiji, zbog neriješenih financijsko-administrativnih, organizacijskih i umjetničkih pitanja, hrvatska je opera u sedamdesetim godinama 19. stoljeća prolazila krizna stanja, koja ipak nisu zapriječila njen razvoj u pravcu nacionalnih intencija sredine i vremena. Svojim člancima i kritikama, uređivačkim stavom i realizacijama, August Šenoa je kompetentno otvorio stranice *Vienca* kao tribinu za raspravljanje i o najvažnijim aspektima razvoja nacionalne glazbene kulture i umjetnosti.

»imajući pred očima važno doba,
u kojem živimo [...]«.
Iz »Poziva k predplati« za 1879.

1.

August Šenoa bio je suradnik literarno-beletrističkog lista *Vienac* od početka njegova izlaženja 1869. godine. U *Viencu* je objavljivao neke svoje književne radove, brojne prikaze te kritičke ocjene kazališnih, dramskih i opernih, događanja u Zagrebu. Godine 1873. preuzeo je dio uredničkih poslova; od 1874. do 1881. bio je odgovorni urednik *Vienca*.

Iako u Hrvatskoj tada nije bilo mnogo »beletrističkih radnika« i posebnoga »književnog stališa«, te se djelovanje svelo na nekoliko pisaca na kojima je počivalo i »brieme drugih dužnosti«,[1] Šenoa je znao da *Vienac* ispunjava važan prostor u kulturnoj, prosvjetnoj i umjetničkoj sferi nacionalnog razvoja. Uvjereno i bez izlišne skromnosti napisao je u »Pozivu k predplati« za 1879. da svatko »tko bude htio pisat književnu poviest ove dobe, morat će se osvrnut na tečaje 'Vienca'«.

Ovim radom nastojat ću upozoriti na širi doseg te Šenoine tvrdnje, to jest da će i onaj koji piše povijest hrvatske glazbe onoga doba morati čitati *Vienac*, »tečaj po tečaj«. Tu izazovnu mogućnost ograničila sam sada na one godine u kojima je August Šenoa bio urednik. Riječ je, dakle, o njegovu *Viencu* 1874—1881, kao tribini za izvješćivanje i ocjenjivanje, te raspravljanje o vrlo različitim pojavama glazbenoga života u Zagrebu i u Hrvatskoj toga vremena.

Među raznovrsnim, pretežno kvalitetnim štivom *Vienca* nalazimo vijesti, često i članke o glazbi: najčešće o »narodnom kazalištu«, to jest o hrvatskoj operi, zatim o solističkim koncertima i glazbenim nastupima hrvatskih pjevačkih društava, o domaćim glazbenicima i njihovim skladbama, te druge obavijesti o glazbenim događanjima u Zagrebu, u domovini i u inozemstvu, posebice u slavenskim zemljama.[2] *Vienac* je izvor informacija o koncertnom i opernom repertoaru u Zagrebu i u Hrvatskoj od 1874. do 1881, u njemu su zabilježena brojna

[1] Usp. *Vienac* 1879, »Poziv k predplati« za 1880. godinu.

[2] Vijesti o glazbenim događajima objavljivane su, većinom, u rubrici »Listak«; uzmimo kao uzorak 1874. godinu, tj. šesto godište *Vienca*, prvo koje August Šenoa potpisuje kao odgovorni urednik, te spomenimo primjerne. Osim redovitih i mnogovrsnih izvješća o operi narodnoga kazališta (o nekima opširnije u ovom radu), te su godine u *Viencu* objavljeni i prikazi izabranih koncerata: u broju 19 istaknut je nastup i program pjevačkoga društva »Kolo«, 27. travnja u Zagrebu; u istom je broju i osvrt na uspješan vokalno-instrumentalni koncert u Osijeku, uz komentar o zaslugama organizatora i glazbenika Ivana Nepomuka Hummela za osječki glazbeni život. Izvjestilac L. naglašava da je koncertu prisustvovao i biskup J. J. Strossmayer, te da je pohvalio izvedbu, ali s primjedbom da se »ta lieпa zabava s malom iznimkom nenarodnim duhom i jezikom obavila«. U 29. broju s pažnjom i pohvalom spomenut je ispitni program koncerta učenika »narodnoga glasbenog zavoda«, održan 4. srpnja u Zagrebu, uz zamjerku, u kojoj prepoznajemo način urednika Augusta Šenoe, da ravnateljstvo Zavoda nije poslalo *Viencu* godišnje statističke podatke o svom radu, te je time pokazalo kako ne uviđa »da je vriedno svoj rad iznieti u javnost.« U broju 40 tiskan je i osvrt na dva vokalno-instrumentalna koncerta, koji su održani u zagrebačkom kazalištu pod vodstvom organizatora Ivana Zajca, uz uspješne soliste. Posebno je istaknut nastup dvanaestgodišnjega violiniste Franje Krežme, uz najbolje želje za njegovu umjetničku budućnost; nešto ranije, u 29. broju nalazimo obavijest da je Krežma, na glavnom ispitu bečkoga konzervatorija, dobio prvu nagradu. S naslovom »Kazališni obzor po svietu«, u broju 3 *Vienca* 1874, primjerice, vijest je o požaru u pariškoj operi i primjedba da je spašena knjižnica. Također, da je opera preselila u Théâtre de l'Odéon, te izvodi samo opere francuskih klasika, J. B. Lullyja, J. Ph. Rameaua i N. É. Méhula. Ni ova prilika nije propuštena bez uredničke primjedbe izravno upućene vlastitoj sredini, tj. da se treba ugledati u Pariz, gdje su operete, feèrije i »slične ludorije« izgubile snagu, te je nastala želja »za poštenimi, pametnimi prizori.« U broju 16 tiskana je obavijest da se u Weimaru priprema opera »Tristan i Izolda« R. Wagnera. Rekli bismo — i opet uz »privatnu« primjedbu, da je tu »skladbu vratolomnu«, osobito »za prvu pjevačicu«, dotada »valjano« otpjevala jedino »hrvatska odmetnica«, Matilda Mallinger. Valja to shvatiti više kao žal nego žalac, što Mallingerova, iako rođena i školovana u Zagrebu, tada već svjetskog ugleda, nije još nastupila u domovini. Karakterističan je komentar popratio i vijest u broju 28, da je u Milanu s uspjehom izvedena opera »Život za cara« M. Glinke: »To na znanje naših glasbenih kozmopolita, ili bolje reći germanomana«.

O slavenskom kazalištu izvijestio je *Vienac* u broju 3 (članak je preveden s češkog) da je od 421 predstave, izvedene 1873. u češkom narodnom kazalištu, bilo 112 opera i 32 operete [...]. U broju 17 čitaoci nalaze svježu informaciju, da je u ožujku 1874. u Pragu prvi put izvedena opera Miroslava (!)

imena domaćih i stranih umjetnika operne scene i glazbenoga podija.[3] U *Viencu* su skicirani, ponekad i razrađeni, umjetnički portreti domaćih glazbenih stvaralaca i izvodilaca.[4] *Vienac* raspravlja i o Narodnom zemaljskom glasbenom zavodu, o financijskoj i organizacijskoj situaciji Društva i njegove glazbene škole, o učenicima i nastavnicima. S mnogo brige praćen je socijalni status nastavnika glazbe i glazbenih umjetnika, te onih koji su na neki drugi način uključeni u svijet operne scene i koncertnoga podija.[5]

Smetane »Dvije udovice«. Češki kritičar smatra da je ta opera bolja od »Prodane nevjeste«, jer, iako naginje francuskoj šaljivoj operi — značaj je njezin »skroz narodan«. Za nas je zanimljiva primjedba uredništva *Vienca* da »Prodana nevjesta« nema naročiti uspjeh u Zagrebu (premijera 18. 10. 1873, repriza 23. 5. 1874), zbog »nespretnog, trivialnog libreta« i »nespretne razdjelbe uloga«, usprkos »ljubkoj joj glasbi«. Nekoliko je redaka u broju 31 posvećeno i kazalištu u Petrogradu, uz čuđenje da tako veliki grad, prijestolnica ruskoga carstva, ima samo četiri kazališta.

3 Valja upozoriti da su naslovi kompozicija te imena kompozitora i izvođača često nepotpuno i netočno ispisana. Stoga, iako je *Vienac* jedan od važnih izvora za upoznavanje (uglavnom) zagrebačkoga koncertnog i opernog repertoara, te domaćih i stranih izvođača — glazbenih umjetnika koji su taj repertoar izvodili, neke podatke treba usporediti sa srodnim izvorima, tako s plakatima, programima i člancima u dnevnom tisku, administrativnim dokumentima te odgovarajućom literaturom. Osobito je pouzdan izvor recentni *Repertoar hrvatskih kazališta 1840/1860/1980*, sv. 1. i 2, Globus, Zagreb 1990.

4 Skice za umjetničke portrete nalazimo u kritičkim izvješćima. Prezentirao ih je Hubert Pettan u opsežnom članku »August Šenoa kao operni kritičar« (*Sv. Cecilija*, 1976, br. 3, 80; br. 4, 106; 1977, br. 1, 18—19; br. 2, 42—43; br. 3, 71—72; br. 4, 103—104; 1978, br. 1), u obliku citata i prepričavanja teksta, uz naznaku datuma i broja *Vienca* u kojem su objavljene.

U *Viencu* su tiskane biografije i popis djela ovih glazbenika: 1874, Ivan Padovec (br. 25); Ferdo Livadić (br. 32—37, F. Ks. Kuhač); Ferdo Rusan (br. 49—50, S. S. Kirinski, pseudonim Stjepana Šašića iz Kirina); 1875, Ivan Zajc i Franjo Ks. Kuhač (br. 25—28, 30—32, »Dva hrvatska glasbenika«, A. Šenoa i F. Ks. Kuhač); 1876, Karlo Prandau (br. 27—30, F. Ks. Kuhač); 1878, nekrolog Luki Iliću Oriovčaninu (br. 7, A. Šenoa); 1879, nekrolog Ferdi Livadiću (br. 2); nekrolog Ferdi Rusanu (br. 19, A. Šenoa); crtice o Vatroslavu Lisinskom (br. 35, A. Šenoa); Slavka Atanasijević (br. 48, F. Ks. Kuhač); Maca Matačić (br. 42, F. Ks. Kuhač); 1880, Stanko Vraz (br. 37—38, F. Ks. Kuhač); 1881, Franjo Krežma (br. 26, nekrolog, F. Ks. Kuhač).

5 Primjerice: 1874, br. 29, ispit učenika glazbene škole Narodnog zemaljskog glasbenog zavoda, te poziv na javnost njegova djelovanja; 1877, br. 11, hrvatski je jezik obvezan u nastavi glazbene škole (»odazivljući se glasu javnoga mnienja [...] odsele nastavni jezik skroz hrvatski biti mora«); u povodu odlaska F. Ks. Kuhača iz Narodnog zemaljskog glasbenog zavoda, Šenoa je u *Viencu* 1876, br. 39 i 45, pružio Kuhaču podršku, uz kritiku dijela članova zavoda: »Mi cienimo sam zavod visoko i želimo ga svimi silami podupirati, al istom onda, kad ne bude, kakav je sada — kad bude hrvatski [...]«; godine 1876. u broju 50, *Vienac* je zabilježio i »Prvi koncert u novoj dvorani glasbenoga zavoda«, uz zahvalu Zavodu koji je podigao svojim snagama glazbenu i plesnu dvoranu; naveden je i program prigodnog koncerta, pohvaljen je Ivan Zajc kao dirigent i kompozitor; izražena je i želja da s »narodnog hrama« nestane »kosmopolitički napis: *arti musices*«, kako bi se mogli osjećati »kod kuće«. *Vienac* 1877, br. 31, objavio je i »Izvješće narodnoga glasbenoga zavoda« u Zagrebu, za šk. god. 1877; to su statistički podaci o predmetima, nastavnicima i pitomcima, o broju nastavnih sati te ispitnom koncertu. Pojavu tog »izvješća« u *Viencu* opravdano je povezati s pozivom koji je 1874. Šenoa uputio ravnateljstvu Zavoda (usp. bilj. 2 i 5). O plaćama kazališnih umjetnika usp. *Vienac* br. 20, 1876: »Mala štatistika hrvatskoga kazališta«, o razvoju kazališta, a u povodu vladine anketne komisije; statistika, među ostalim pokazuje da hrvatsko kazalište u sebi ima »životne snage« (navedeni podaci odnose se na razdoblje od 1. 10. 1864. do kraja 9. mjeseca 1875); u broju 25 1880, nalazimo nekoliko podataka o mirovinskom statutu narodnoga kazališta, koji je, prema *Viencu*, načinjen po uzoru na statute sličnih zavoda i s obzirom na domaće prilike; podnesen je Vladi te čeka ozakonjenje putem banske naredbe. Statut se odnosi i na operno osoblje, a time je osigurana i bolja perspektiva hrvatskoj operi. U nastavku teksta eksplicirane su glavne značajke toga dokumenta. U broju 26, *Vienca* 1880, tiskan je i »Proračun narodnog kazališta za buduću sezonu« (1881); obuhvaća pregled predviđenih prihoda i rashoda drame i opere. U tom je proračunu predviđen »neznatni manjak«.

U tom literarno-beletrističkom listu nailazimo na članke o hrvatskoj glazbenoj povijesti i hrvatskoj glazbenoj znanosti. Tako se, primjerice, ime Franje Ks. Kuhača ne pojavljuje samo kao autorski potpis nego uredništvo, to jest urednik August Šenoa, prati i priopćava čitalačkoj javnosti rezultate Kuhačeva znanstvenog rada, posebice na hrvatskoj glazbenoj terminologiji i tiskanju zbirke »Južno-slovjenske narodne popievke«.[6] *Vienac* je i poligon za hrvatsku glazbenu kritiku, u širokom rasponu vrsta i kvalitete — od »bilježenja«, »izvješća«, »kronologije« i »osvrta« do »strukovne ocjene«, kritike. Većina tih tekstova odnosi se na operne izvedbe hrvatskoga narodnog kazališta. Znatno je manji broj prikaza solističkih koncerata i nastupa pjevačkih društava. To, naravno, ne znači da njihov rad nije zamjećivan — dapače, ocijenjen je s punim razumijevanjem njihove društvene uvjetovanosti i uloge.[7] U »strukovne ocjene«, tj. glazbene kritike, valja ubrojiti nekoliko tekstova Franje Ks. Kuhača o nekim opernim predstavama u toku 1875. godine.[8] Šenoa ih je objavljivao u rubrici »Književnost i umjetnost« kao meritorni sud glazbena stručnjaka, a za sebe je ostavio urednički prostor priopćavanja o glazbi u naizgled skromnoj, ustvari vrlo važnoj rubrici »Listak«. Njegovi su tekstovi o opernim izvedbama u narodnom kaza-

[6] Usp. *Vienac* 1875, br. 4, »Katekizam glasbe«, obavijest o novoj knjizi F. Ks. Kuhača; *isto*, br. 6, u rubrici »Književnost i umjetnost«, nepotpisana kritika Kuhačeva »hrvatskog« »Katekizma glasbe«. U *Viencu* br. 31, 1877, objavljen je prikaz i preporuka Kuhačeve knjige »Opis i poviest narodnih glasbala Jugoslovjena«, te poziv da se Kuhača podupre u njegovu radu: »Valjda ne ćemo prisiliti našega na glasu glasbenoga teoretika, da sebe i svoju sbirku uzmora ponuditi drugomu narodu!«. Od 1877. do 1881. godine *Vienac* prati i pozitivno ocjenjuje pripreme, te komentira tiskanje Kuhačeve zbirke »Južno-slovjenske narodne popievke«. Slavenskoj orijentaciji Augusta Šenoe nije promakla Kuhačeva istovjetna djelatnost, stoga u »Listku« *Vienca*, primjerice 1874. godine, nalazimo nekoliko upozorenja na njega: u broju 3, u rubrici »O slavenskoj glasbi«, te u broju 9, u članku s naslovom »Novi pokret na polju slavenske glasbe«; riječ je o Kuhačevu propagiranju »slavenskoga zajedinstva« i »slavenskoga samosvojstva« na glazbenu polju, te o njegovim člancima u češkim glazbenim listovima; u broju 33, istaknuti su Kuhačevi kontakti s češkim glazbenicima, itd. Godine 1881, u broju 50, objavljen je i članak naslovljen »Poljaci o Kuhačevoj sbirci pjesama«.

Radi potpunijeg uvida u vrste članaka o glazbi koji su objavljeni u Šenoinu *Viencu*, spominjem primjerice: edukativni tekst Bogoslava Šuleka »Postanak i narav glasbe (I. O tonovih; II. Glasbena ljestvica)«, koji je tiskan 1875. godine, u brojevima 31 i 32; članak Franje Ks. Kuhača »Medju ugarskimi Hrvati. Putopisna crta«, 1878, br. 40—47; Kuhačevu studiju »Josip Haydn i hrvatske narodne popievke«, koja je objavljena u *Viencu* 1880. godine, od broja 13—29, s prekidima. Valja također upozoriti da je *Vienac* tiskao i »glasbine«, te slike nekih hrvatskih glazbenih umjetnika. Uzmimo, ponovno, kao primjer godinu 1874: u broju 9, objavljena je popijevka Ferde Livadića »Udaljenoj«, na tekst Stanka Vraza; u broju 43, »Piev hrvatskih djaka« Ivana Zajca, na tekst Augusta Šenoe. Sliku Ivana Padovca nalazimo 1874. u broju 25, Ferde Livadića u broju 32, te Ferde Rusana u broju 49.

[7] Primjerice, uz prikaz koncerta pjevačkog društva »Zvono« iz Križevca, *Vienac* 1874, broj 17, izvjestitelj konstatira da se umnožilo, te da je zahvatilo »jak korien u gradjanstvu«. Izvjestilac (A. Šenoa?) želi tome društvu uspjeh u njegovanju narodne glazbe i širenju glazbene umjetnosti, i time pokazuje senzibilitet za osnovne smjernice rada hrvatskih pjevačkih društava toga vremena.

[8] *Vienac* 1875, br. 42, »Književnost i umjetnost«, »Narodno kazalište, I. Opera«, kritika izvedbe opere »Alessandro Stradella« F. Flotowa; br. 46, isti nadnaslov, II, kritika opere »Don Juan« W. A. Mozarta i »Faust« Ch. Gounoda; br. 51, isti nadnaslov, III, kritika opere »Ciganka« M. W. Balfea i »Milostnica« G. Donizettija.

lištu sadržajno uži i širi od objavljenih Kuhačevih. Uži — jer sadrže samo neke glazbeno-kritičke elemente, širi — jer su u suštini teatralije.[9]

Ukratko, u godinama kad u Hrvatskoj ne izlazi kazališni časopis, a *Sv. Cecilija* je neredovita i posvećena pretežno popularizaciji crkvenoglazbene prakse, *Vienac* velikim dijelom ispunjava zadaću moderno shvaćenoga kazališnog i glazbenog lista, bez namjere da bude zamjena.[10]

2.

Šenoa i suradnici reagirali su ažurno i angažirano na nova društvena i kulturna nastojanja u banskoj Hrvatskoj Mažuranićeve ere, te ozbiljno podržavali i predlagali načine da se kulturni život glavnoga grada, i zemlje,

[9] O Augustu Šenoi kao opernom kritičaru pisao je H. Pettan u već spomenutu radu, u *Sv. Ceciliji*, 1976, br. 1, 2, 3, 4; 1977, br. 1, 2, 3. i 4; 1978, br. 1. i 4; 1979, br. 1. i 2. (v. bilj. 4). O Šenoinoj izvjestiteljskoj djelatnosti na opernom području pisao je Lovro Županović u knjizi studija *Hrvatski pisci između riječi i tona*, SNL, Zagreb 1989, u okviru članka »August Šenoa (1838—1881): Erudit širokih vidika«, »II. Šenoa kao glazbeni izvjestitelj«, str. 105—108. Usp. također radnju Silvije Tomašić »Hrvatska glazbena kritika na narodnom jeziku od 1854. do 1870. godine«, *Zvuk*, 1982, br. 3. U Pettanovu radu ne nalazimo temeljitije valorizacije Šenoina operno-kritičarskoga rada. Članak ima pet razdjela te obuhvaća najvažnije teme Šenoina bavljenja kazalištem i »glazbeno-kazališnim izvedbama«, u tekstovima koje je objavio u nekoliko novina i listova od 1866. do 1881. U četvrtom razdjelu Pettan obuhvaća »Šenoine kritike u Vijencu«, i grupira ih u naslove: »1. Općenito. 2. Pregled po godištima. 3. O pojedinim djelima. a) Djela hrvatskih skladatelja. b) Opere stranih skladatelja. 4. O pjevačima. 5. O zboru i orkestru. 6. Režija, inscenacija i kostimi. 7. Cjelokupnost izvedbi. 8. Gostovanja. 9. Nekoliko primjera kritika. 10. Vodstvo kazališta. 11. Opstanak opere. 12. O opereti. 13. Općinstvo. 14. Kritike, tisak. 15. Razno.«. H. Pettan se služi metodom ekscerptiranja izabranih dijelova tekstova, bez interpretacije. Županović, naprotiv, podatke koje dobro poznaje sintetizira u teze, koje — za »prvu fazu« Šenoina pisanja, u *Pozoru* i *Agramer Zeitungu*, od 1866. do 1868 — potkrepljuje i zaključcima Tomašićeve, a za »drugu fazu«, tj. pisanje u *Viencu* od 1873. do 1881, mišljenjem A. Dobronića i D. Plavše. Županović poznaje i rad H. Pettana (usp. L. Županović, op. cit. str. 105—107, 110). Razabiremo dvije osnovne Županovićeve postavke: prva, da je Šenoa pisao »kao erudit širokih vidika, a ne kao glazbenik« o svim aspektima rada hrvatskoga narodnog kazališta; druga, da je Šenoa smatrao taj posao kao dio svog aktivnog javnog djelovanja, tj. »kao dužnost koju mu valja obavljati«. (S. Tomašić, usp. op. cit. str. 47 smatra, da Šenoine glazbene recenzije »U većini slučajeva [...] imaju karakter manje ili više usputnih bilježaka koje je [...] kao stalni kazališni recenzent morao pisati.«). Što se tiče Šenoe kao »glazbeno-povijesnog kroničara«, Županović piše da taj oblik Šenoina djelovanja »nastajao je — uz vrlo rijetke iznimke — ne samo usputno i u sjeni onog izvjestiteljskog nego na svoj način i prisilno«; da je Šenoa, naime, rubriku »Listak« (u kojoj je najčešće objavljivao tekstove te vrste) — »kao urednik ugovorom bio prisiljen popunjavati«, da »Glazbeni poticaj ni ovdje nije, dakle, bio primaran«. Županović međutim naglašava, da se »osjećaj stanovite prisile u ispunjavanju *Listka* nije nikad — bar ne u glazbenim prilozima — osjetio« (op. cit., str. 108; v. također str. 109).

[10] *Sv. Ceciliju*, prvi hrvatski glazbeni časopis, pokrenuo je 1877. zagrebački učitelj i glazbenik Miroslav Čugšvert. Godine 1877. izašla su samo tri broja (*Sv. Cecilija* bijaše zamišljena kao polumjesečnik), a 1878. i 1883. izašlo je po dvanaest brojeva. List je imao glazbene priloge, prve dvije godine u redakciji Ivana Zajca. Prvi kazališni časopis u Hrvatskoj, tjednik *Hrvatska pozornica*, počeo je izlaziti 1. rujna 1909. godine. Teme prvih brojeva umnogome korespondiraju kazališnim vijestima u »Listku« *Vienca:* objavljen je reportoar za sezonu 1909/10, nalazimo vijesti o glumcima, osvrte na »znamenitije pojave« u svjetskoj kazališnoj umjetnosti, osobito s obzirom na slavenska kazališta, te razne kazališne vijesti. Broj 5 (26. rujna 1909) posvećen je operi, s uvodnim člankom »Uskrs hrvatske opere«, potom člancima o povijesti hrvatske opere, o Ivanu Zajcu i njegovoj operi »Nikola Šubić Zrinjski«, o novim članovima hrvatske opere, te o repertoaru.

nacionalno i institucionalno usmjeri i učvrsti.[11] Stoga su važni i apeli, kritike te izjave objavljeni u *Viencu* 1874—1881, koji informiraju o dijelu onoga što su s tom namjerom poduzimali hrvatski odličnici.

Kovitlac pitanja i problema izazvan osnivanjem opere kao nacionalne institucije, 1870, pokrenuo je društvenu scenu i primorao javne radnike da se opredijele za ili protiv hrvatske opere. Oštra borba, često dramatična, otkrivala je pozicije pojedinaca i kulturnu zrelost sredine, na način i u rasponu koji se ne mogu tako jasno razabrati na nekom drugom području glazbenoga života 1874—1881. Stoga će u ovom radu o tome biti riječ. To ujedno znači da će prvenstveno biti eksplicirani oni tekstovi i dijelovi tekstova o glazbi, oni apeli i proglasi u *Viencu* 1874—1881, koji problematiziraju status hrvatske opere i hrvatskoga kazališta.

Narodno zemaljsko kazalište u Zagrebu tada je mlada nacionalna institucija. Utemeljena je 24. kolovoza 1861. na zasjedanju Hrvatskoga sabora, koji je usvojio prijedlog zakona o »kazalištu jugoslavenskom trojedne kraljevine«, poznat kao »Članak LXXVII«. Budući da Franjo Josip I. taj zakonski prijedlog nije htio potvrditi (Sabor je ujesen 1861. bio raspušten zbog svoga protuaustrijskog stava), a Hrvatska se vlada ponašala kao da je punovažan,[12] bilo je potrebno s pojačanom pažnjom te izuzetnom odgovornošću neprestano nadgledati i usmjeravati vitalitet narodnoga kazališta: financiranje, organizacijsko ustrojstvo, repertoarnu i personalnu politiku, objektivno postignute rezultate i reagiranje društvene okoline. Šenoa je i ranije u svojim člancima o nacionalnom kazalištu pisao i o njegovoj strukturi i umjetničkim ciljevima.[13] Kao urednik *Vienca* iskoristio je potpuno mogućnost koju je pružao taj literarno-beletristički list da javno, kontinuirano, sustavno i utemeljeno izvještava i pretresa pitanja hrvatske dramske i operne scene. Može se reći da za Šenou i njegove suradnike nije bilo nevažne, »male« teme, ako se ticala kazališta. Pritom je opera, predviđena u paragrafu 8 Članka LXXVII 1861, a osnovana 1870. dolaskom Ivana Zajca, tretirana ravnopravno. Obavijesti o »narodnom« kazalištu nalazimo i ranije u hrvatskim glasilima 19. stoljeća, ali je Šenoa s izrazitom upornošću provodio demokratizaciju informiranja u *Viencu*. Hoću reći da, kad Šenoa, primjerice, u desetom broju 1874. piše o sukobu ravnatelja opere Ivana Zajca i intendanture, tada iznosi slučaj koji je mogao ostati skriven. Šenoa ga, naprotiv, javno problematizira, ukazujući na nefunkcional-

[11] U »Pozivu na predplatu« za 1875. ispisana su imena Šenoinih suradnika — književnika, povjesničara, filozofa, pravnika, prirodoslovaca i glazbenika, uz primjedbu: »Uredničtvu ne će težko biti riešit tu nelaku zadaću pored pripomoći vrlih i čuvenih književnika. Imena naših pomoćnika sliedeća su [...]«. Ispisujem ovdje danas najpoznatija: Gj. Arnold, H. Badalić, Š. Brusina, B. Budisavljević, M. Derenčin, Gj. Deželić, R. Jorgovanović, Vj. Klaić, N. Kišpatić, F. Koch (tj. F. Ks. Kuhač), I. Kršnjavi, F. Kikerec, I. Kukuljević, R. Lopašić, B. Lorković, B. Maretić, Fr. Marković, L. Mrazović, I. Okrugić, A. Palmović, A. Pavić, M. Pavlinović, Gj. Pilar, F. Rački, A. Šenoa, T. Smičiklas, B. Šulek, I. Tkalčić, E. Tomić, I. Trnski, J. Torbar, A. Veber Tkalčević, V. Vežić, I. Zahar.

[12] Usp. Nikola BATUŠIĆ, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb 1978, 241—242.

[13] Primjerice, *Vienac* 1873, *br. 1*, »*Pouka*«, »Njekoliko rieči o našem kazalištu«; rasprava o repertoaru te vrsti i ulozi kazališne kritike. Šenoa pledira za kritiku koja se osniva na znanju, koja se ne služi frazama; kritiku koja »nepsuje, već upućuje i razlaže«; bez kritike nema kazališta: valjana ga kritika razvija, nevaljana — ubija. Šenoa taj članak potpisuje kao dramaturg narodnoga kazališta.

nost tadašnje kazališne organizacije, u kojoj uprava nekompetentnošću ometa rad, djelovanje i rezultate umjetničkoga ravnatelja.[14] Na taj je način podsticao razmišljanja i o onom kazališnom životu, koji nije uvijek bio vidljiv na sceni.

Realni položaj i stanje narodnoga kazališta bili su vrlo složeni. Iako je Sabor 1861. u paragrafu 1 i 4 »Članka LXXVII« prihvatio kazalište pod svoju financijsku i upravnu kompetenciju (te je ono postalo dotirana nacionalna institucija kojom je upravljao zemaljski kazališni odbor imenovan od Sabora), kazališna je svakodnevica često bila u suprotnosti s tom odlukom. Brojna neriješena i neka tada nerješiva financijsko-administrativna i umjetnička pitanja ometala su normalni razvoj. Šenoa je nastojao predočiti čitaocima i tu stranu kazališne problematike. Želio je istaći zasluge Hrvatskoga sabora i Hrvatske vlade, ali i upozoriti na teškoće koje su pratile razvitak nacionalnoga kazališta u zemlji koja je samo relativno bila slobodna. Stoga Šenoa u *Viencu* objavljuje informacije sa sjednica Sabora i Vlade, ukoliko su raspravljana kazališna pitanja. U tim se vijestima ban Ivan Mažuranić pojavljuje kao protagonist ozbiljnih napora u održanju i reformi hrvatskoga kazališta u sedamdesetim godinama 19. stoljeća.[15]

Kazališna pitanja raspravljaju se, dakle, na saborskim sjednicama i banskim konferencijama, u novoimenovanom zemaljskom kazališnom odboru i na sjednicama kazališnih odsjeka, dramskog i opernog. Tako se na sjednici koju je ban Ivan Mažuranić sazvao za 17. lipnja 1874. razgovaralo o financijskom stanju kazališta, o deficitu zabilježenu te godine, o predloženu proračunu za g. 1874/75, potom i o saborskoj namjeri da pokrije manjak; raspravljano je i o načinima štednje koju je trebalo provesti, osobito u operi — djelomičnom redukcijom pjevača; odlučeno je da će Vlada rukovoditi kazalištem do odluke Sabora o stalnoj upravi, također da će biti sazvan i »vještački odbor«, radi priprema za iduću sezonu. Malone, iz broja u broj *Vienac* prati situaciju, posebice u operi, koju uvijek promatra kao integralni dio institucije narodnoga kazališta.[16] *Vienac* komentira i sjednicu »saborskoga odbora za narodno kazalište« održanu 16. kolovoza 1874, na kojoj je zaključeno da se Saboru predloži da *odmah* uvede

[14] *Vienac*, 1874, br. 10. Spor je nastao nakon izvedbe opere »Crni domino« E. Aubera, 3. ožujka 1874. Poznavajući zahtjevnu partituru, Zajc je zaključio da ne raspolaže s pjevačima koji bi tu operu mogli kvalitetno izvesti. Intendatura, međutim, nije uvažila njegovo stručno mišljenje, te je opera uvrštena u repertoar. Premijerna izvedba nije uspjela. Taj je prikaz potpisan šifrom -r-, koju uz znak ? Šenoa kadšto upotrebljava u *Viencu*. Šenoini tekstovi o operi najčešće nisu potpisani. U sadržaju godišta, uz brojeve *Vienca* u kojima su objavljeni, otisnuto je njegovo ime, ili je naznačeno inicijalima.

[15] Usp. npr. *Vienac*, 1874, br. 24.

[16] *Vienac*, 1874, br. 25: na konferenciji koju je ban Ivan Mažuranić sazvao za 17. lipanj 1874, bili su uz književnike prisutni i glazbenici, te »prijatelji umjetnosti«; prema toj vijesti, kazališni su poslovi bili dovedeni u red. Usp. također *Vienac*, br. 26: po nalogu bana Ivana Mažuranića održan je sastanak kod predstojnika unutarnjih poslova Vlade, Jovana Živkovića; odlučeno je da će do rješenja Sabora upravu kazališta voditi vladin povjerenik; uz njega će biti »odbor vještaka«, za dramu i operu, koji će imati odlučujući glas; članovi odbora bit će ubrzo imenovani. *Vienac*, br. 28: ban Ivan Mažuranić imenovao je odbor, koji je do saborskog rješenja morao obavljati najodgovorniji dio uprave [...]; novi je odbor započeo rad. Izvjestilac smatra da su u odboru kvalitetni književnici i glazbenici, oni koji žele pozitivno usmjeriti rad kazališta; njihova zadaća, iako privremena, nije lagana zbog stanja u narodnom kazalištu.

»definitivnu«, tj. »stalnu« upravu prema statutu, odnosno zakonskoj osnovi za kazalište. Sabor bi izabrao »odbor vještaka«; odbor — intendanta te dramskog i opernog ravnatelja; bila bi to »stalna« uprava, a izabrane ličnosti — zemaljski činovnici.[17] U broju 43 najavljeno je da će »kazališno pitanje« doći ubrzo pred Sabor, jer ban želi da se ono riješi još u toku 1874. godine. Napomenuto je kako će kazališni odbor prestati radom kad se uvede nova uprava. Međutim, u slijedećem broju *Vienca* nalazimo obavijest: od reforme kazališne uprave nema ništa, jer se Sabor razišao, a da nije raspravljao o tome.[18] U prosincu 1874. odlučeno je da kazalištem upravlja nova »provizorna« uprava, do slijedećeg zasjedanja Sabora — umjesto jednog odbora predložena su tri: gospodarski, artističko-literarni za dramu, te operni. Djelovanje tih odbora morao je potvrditi Sabor. Odlučeno je da dramom ravna A. Mandrović, a operom I. Zajc.[19]

Već i ti navedeni primjeri pokazuju koliko je lutanja, pokušaja i teškoća bilo u traženju povoljnijih rješenja u organizacijskom ustrojstvu narodnoga kazališta. Neki bi drugi slučajevi otkrili sličnu situaciju u repertoarnoj politici i personalnoj problematici.[20] Sve to, uz nove pa i dramatične događaje u toku 1875. godine, kad je, primjerice, Sabor, prema vijesti u *Viencu*, propustio raspravljati o uzrocima deficita, o načinu kako da se on ubuduće izbjegne, te o nestabilnoj i kompliciranoj organizaciji kazališta — navelo je Šenou da situaciju komentira riječima: »Uz takove okolnosti ne će naše kazalište nikad biti umjetničkim zavodom«.[21] Šenoa je tada kritizirao i saborski »financijalni odbor« i postupak kojim su »književnici«, dakle kompetentni ljudi, bili »odagnani« iz upravljanja kazalištem. Zapisao je da će *Vienac* ta pitanja »malko razjasniti u obće«, jer »Na dalje šutit bio bi grieh proti narodu«.[22] Ta nas rečenica vraća naslovu ove radnje, ona potvrđuje da je Šenoa *Vienac* smatrao (i) tribinom.

17 *Vienac*, 1874, br. 35. Saborskom odboru za narodno kazalište predsjedavao je 16. kolovoza 1874. saborski zastupnik, predsjednik Ignjat Brlić, a bili su prisutni narodni zastupnici: I. Kukuljević, I. Vončina, Gj. Crnadak, te »književni, upravni i glasbeni vještaci«: F. Žigrović, Ž. Farkaš, M. Božurić, Š. Ljubić, J. Jurković, I. Trnski, F. Koch, I. Zajc, E. Tomić, A. Šenoa.

18 *Vienac*, 1874, br. 43, »Reforme narodnog kazališta«; *isto*, br. 44, »Glumište«. Usp. također *Vienac*, 1874, br. 47: Sabor bi prije Božića trebao riješiti osnovu o kazalištu [...]. Saborski je odbor izradio zakonsku osnovu za kazalište, ali nije dospio predložiti je Saboru. Saborski je odbor odustao od odborske uprave; kazalištem će upravljati intendant i dva ravnatelja: dramski i operni.

19 *Vienac*, 1874, br. 51, »Narodno kazalište«. Članovi gospodarskog odbora bili su: Ž. Farkaš, D. Rašić, M. Božurić; »artističko-literarnog za dramu«: F. Žigrović, I. Trnski, J. Jurković, A. Šenoa, V. Vežić; članovi opernog odbora: F. Žigrović, D. Blažić, Gj. Zlatarović, dr. Plon, Herrheiser. Zadatak odborâ bio je nabaviti nove komade, sastaviti novi repertoar te nadzirati predstave; članovi odbora nisu imali slobodan ulaz u kazalište (!); operne izvedbe mogle su biti samo srijedom i subotom [...]. Usp. Arhiv Zavoda za književnost i teatrologiju HAZU, fond I. Zajc, br. 197, »Kralj. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, odjel za unutarnje poslove«, br. 21213, od 13. prosinca 1874. godine.

20 Usp. primjerice *Vienac*, 1875, br. 24, o personalnoj politici uprave: upravitelj Schwarz vrši samovolju u izboru članova opere; pjevač J. Nolli, usprkos izvrsnim kritikama, neće biti ponovno angažiran; odlaze i pjevači F. Gerbič, J. Kašman, I. Novak, A. Neugebauer. *Isto*, br. 38, Schwarz putuje radi novih angažmana u inozemstvo — nije htio Nollija; Nolli je ipak angažiran, itd. Komentar *Vienca:* »narod« plaća 36.000 forinti godišnje, a kazalište »ne vrši zadaće«, eksperimentira [...].

21 *Vienac*, 1875, br. 46, »Kazališno pitanje u saboru«.

22 *Vienac*, 1875, br. 46, »Kazališno pitanje u saboru«.

Kompetentni ljudi, na koje Šenoa misli, smatrali su kazalište osjetljivim, zapletenim organizmom koji traži osobitu brižljivost. Posebice bijaše potrebna hrvatskom kazalištu, »biljci« koja je »nikla iznenada za novog našeg narodnog pokreta«; ona treba »umjetnički obzir« i razumnu štednju, a prije svega »stalnu« upravu. Te procjene nalazimo u tekstu koji je *Vienac* objavio kao prilog broju 47, 1876. godine. Zanimljiv je osobito stoga jer rekapitulira i načine upravljanja hrvatskim kazalištem od 1866. godine: »[...] Tako vidimo za posliednih deset godina sliedeće vrsti uprave: Odbor gospodarski i odbor tehnički, repertoir i uloge u rukuh redatelja. Velik zajednički odbor, gdje su članovi zastupali najraznije tendencije. Odbor manji sa predsjednikom i dramaturgom. Privatna uprava ravnatelja opere, gdje nije dramaturg imao odlučnog glasa. Intendant sa dramaturgom bez odbora. Vladin izvjestitelj bez odbora sa dramaturgom. Blagajnik kazališni sa dramaturgom bez odbora. Intendant sa odborom i dramaturgom. Vladin povjerenik sa dramaturgom. Predsjednik sa dramatičkim, glasbenim i gospodarskim odborom i dramaturgom. Predsjednik bez dramaturga, sa dva ravnatelja, sa gospodarskim i književnim odborom, koj je medjutim odstupio, jer mu nije bilo dozvoljeno ni primaći se kazalištu ni progovoriti rieči, te kao da se je hćelo ukloniti sve književnike od kazališta. Napokon vladin povjerenik sa dva ravnatelja bez dramaturga. A sve je to bilo provizorno, nikad nebijahu osobe definitivno namještene, te s toga nisu svoj rad mogle posvema posvetit kazalištu. Te uprave bješe iznenada promienjene, često kratko vrieme prije početka sezone, jedanput upravo usried same sezone, k upravi bješe često u nevrieme pozvane osobe, koje prije nikad sa kazalištem posla imale nisu, koje s prvine nisu bile upućene u tečaj cieloga zavoda. Uprava, koja je odstupila nije se mogla, kako je posve naravski, brinuti za buduću sezonu, pa kad je nova došla nije bilo glumaca, ni pjevača, ni pripravljenih opera [...]«. U okviru tih spoznaja objavio je Šenoa i svoj prijedlog za sanaciju kazališta. Učinio je to u 14. broju *Vienca* 1876, u povodu vijesti da je zaključkom Sabora anketno povjerenstvo trebalo izraditi prijedlog za »konačno« uređenje uprave, financija, repertoara i »stalnosti« rada narodnoga kazališta. Šenoa je naglasio kako će to biti peto ili šesto anketno povjerenstvo koje on pamti, da te komisije nisu plodonosne jer su sazivane nabrzo, te da su uvijek predlagale pojedinačna pitanja — nikada »podpuno uredjenje kazališta«. Posumnjao je, također, u efikasnost vijećanja tridesetorice ili više osoba »raznih pravaca i gledišta«, smatrajući da »Jedan će pazit samo na brojeve, drugi samo na umjetnost, treći samo na troškove, četvrti samo na prihod kase«. Smatrao je kako valja izabrati samo nekoliko »vještaka« među članovima anketnog odbora, te da bi taj, tzv. »pododbor« morao izraditi »organizatorni nacrt«, koji ne bi sadržavao samo suhoparne paragrafe već opširnu promemoriju o tadašnjim nedostacima uprave i o stalnom uređenju budućeg kazališta, te o načinima kako da se prihod poveća; samo na temelju takve promemorije mogla bi anketna komisija raspravljati i doći do korisnih, praktičnih zaključaka. Svoje mišljenje o najvažnijim uvjetima za opstanak hrvatskoga narodnog kazališta, sažeo je Šenoa u šest točaka: 1. da se uvede trajna i stalna uprava; 2. da se glumcima osigura budućnost; 3. da se upravi dozvoli raditi prema umjetničkom »razboritomu«

planu, tj. da prestanu tadašnji »diletantski pokusi«; 4. da se »upravna oblast« ne miješa u kazališne poslove, kao dotada; 5. da se »književnim silam« dade prilika utjecati na dramski razvitak (kao što je to u svijetu); 6. da se poveća kazališna zgrada jer će se time povećati i prihod. Šenoin koncept pokazuje njegovu upućenost u situaciju, te zrelo suočavanje sa specifičnim uvjetima za rad i razvoj hrvatske drame i opere u sredini, u kojoj su — kako je napisao — vladali »birokratski postupci« i »osobna ambicija«.[23] Taj tekst ukazuje, međutim, i na veliko, iskreno kulturno pregalaštvo pojedinaca, i na gospodarsku nerazvijenost Hrvatske toga vremena; na besparicu i na politiku Monarhije prema trojednoj kraljevini.

Prema *Viencu* od 10. lipnja 1876. godine, sazvao je ban Ivan Mažuranić anketno povjerenstvo (po zaključku Sabora), da izradi »shodne predloge« za uređenje kazališta. U sastavu šesnaestorice povjerenika, pod predsjedanjem bana, povjerenstvo je 1. lipnja raspravljalo o najavljenim temama: kako da se ukloni deficit a da se drama razvije i održi opera, te kako da se uredi kazališna uprava. Zaključeno je da izabrani pododbor anketne komisije formulira prijedlog, koji će biti temelj anketnoj raspravi. U pododbor su izabrani Franjo Žigrović, Josip Miškatović i August Šenoa. Istovremeno s tom informacijom *Vienac* je objavio vijest da su članovi pododbora izradili »radnju«, o kojoj će se ubrzo raspravljati.[24]

Iako se vladin izvjestitelj za narodno kazalište, savjetnik Mirko pl. Halper suglasio s tekstom prijedloga zaključaka pododbora (Žigrović, Miškatović, Šenoa), »da se kazalište u obadva svoja ogranka (opera i drama) uzdrži« te »da mu se u jednoj osobi ustroji stalna uprava«, na sjednici konferencije, iznenada i bez dogovora s pododborom, iznio je vlastite, suprotne prijedloge: da se opera dokine čim to ugovori dopuste, a da se drama održi; da se kazališna uprava prepusti privatnom poduzetniku uz godišnju subvencuju od 16.000 forinti, uz uvjete i obveze, te da se preostali dio potpore, tj. 16.000 forinti odredi kao glavnica za podignuće nove kazališne zgrade, za deset godina. Na Halperov je istup pododbor odmah reagirao opširnim tekstom, koji je *Vienac* objavio u prilogu broju 47, u studenom 1876. »Odgovor« je žestoka kritika »predloga« toga vladinog visokog činovnika, a istovremeno i zanosni pledoaje za hrvatsko kazalište, to jest za njegovu operu i dramu.[25] Potpisnici »Odgovora«, Žigrović, Šenoa, Miškatović (i Kneisel), najprije pregledno rezimiraju tekst svoga »izvještaja«; upozoravaju da su svestrano razmotrili sve umjetničke i financijske

[23] *Vienac*, 1876, br. 14, »Enquetno povjerenstvo za narodno kazalište«. Šenoa smatra da »Sadanje poslovanje ne valja, sve je to nevještačka eksperimentacija bez osnove, sve birokratično dopisivanje, kojim se nijedno kazalište ovoga svieta ne upravlja«; Šenoa zatim razlaže da se »artistični« dio ne može dijeliti od »gospodarskog«, te sugerira da kazalištem moraju upravljati kompetentni ljudi, jer se radi o »narodnom zavodu«. »Sila ima«, ali nema plana — zaključuje.

[24] *Vienac*, 1876, br. 24: »Mi ćemo onda iznieti i obilnije opazke glede toga u istinu pretežkoga pitanja«.

[25] *Vienac*, 1876, br. 47, *Prilog:* »Odgovor kazališnoga pododbora na izvještaj vladinog izvjestitelja«. »Odgovor« je naslovljen: »Preuzvišeni gospodine bane! Visoka konferencijo!«. »*Izvještaj*« o radu pododbora (u tri sjednice), njegovo obrazloženje i zaključci o pitanju »treba li zemlji kazalište?«, objavljen je u *Narodnim Novinama*, 1876, br. 137 (17. lipnja), te u *Prilogu* tom broju. Odgovor na postavljeno pitanje je potvrdan i formuliran u dva (ovdje već spomenuta) prijedloga.

podatke, te stoga smatraju da su utemeljena ova dva zaključka: »da se kazalište u obadva svoja ogranka (opera i drama) uzdrži« i »da mu se u jednoj osobi ustroji stalna uprava«. Potom ističu »načelo neoborivo: *Hrvatsko kazalište mora postojati!*«. U slijedu »Odgovora« potpisnici razmatraju točku po točku Halperova »predloga«, razotkrivajući njegove misli i namjere, koje razabiru kao protivne razvoju nacionalne kulture i umjetnosti. Ukratko, oni su uvjereni da dokinuće opere neće smanjiti kazališni deficit, te naglašavaju kako je hrvatska opera rezultat prirodnih potreba sredine, ona je — štoviše — »uspjeh višeg umjetničkog razvitka toga (misle: kazališnog) zavoda« i glazbene umjetnosti uopće.[26] Protive se i prijedlogu da se kazalište prepusti privatniku. Navode niz proturazloga, a osobito ističu da hrvatsko kazalište još nije »punoljetno«, te da jedino skrbništvo Hrvatske vlade (»mudro i obzirno«), uz pomoć »književnih sila«, tj. intelektualaca, može dovesti k jedinomu cilju — k umjetnosti. Naglasak je, dakle, na stalnoj, organiziranoj upravi pod kontrolom vlade, ali oslobođenoj birokratskih formi koje su zapreka slobodnom razvitku umjetnosti.[27] Zaključuju, da privatni poduzetnik (»bio Hrvat ili Nehrvat«) ne može stvoriti bolji repertoar, jer je njegov cilj materijalni dobitak, a ne umjetnički doseg; taj bi se odnos odrazio i u personalnoj politici — birao bi slabije i jeftinije, te ne bi brinuo za razvitak umjetničkoga zavoda, tj. ne bi poticao nove umjetničke snage. Iako je Šenoa također predirao za novu kazališnu zgradu (prostor), njegova se koncepcija u bitnome razlikuje od Halperove: zgrada se ne smije podizati sredstvima koja su namijenjena razvoju opere i drame, jer su »dramatički zavod i kazališna sgrada dva posve razna predmeta.«[28]

26 Isto, str. 774; u nastavku, nakon kraćeg prikaza razvoja hrvatskog repertoara od 1842: »Kako je kazalište organizam, posve je naravski, da su se sve njegove grane razvile, i kako se je taj zavod sve više otresivao diletantizmu, opet je naravski, da se je gledalo, da se dodje do umjetničkoga savršenstva u svakom obziru, pa kad se vidjelo, da je to kazalište i silan branik narodnosti u toj zagrebačkoj mješanici, moralo se je raditi, da nam bude savršenije, nego prikazivanje putujućih njemačkih komedijaša. Valjalo je dakle kazalištu omjeriti obseg i značaj, valjalo je sile razdieliti prema struci, da savršene biti mogu.«

Isto, str. 775: »*Prava pjevana umjetnost — opera* [...] Kakove bi dakle posljedice bile, da se opera dokine? 1. Glasbena umjetnost bila bi uklonjena sa našega pozorišta. 2. Svi Hrvati skladatelji, pjevači i pjevačice, koji bi se u buduće pojavili, morali bi poći u strani sviet. 3. Svi troškovi za nabavu, prievod i sceneriju sadanjih opera bili bi bačeni u vodu. 4. Budući, da ugovori pjevača još dvie godine traju; (!) moralo bi se ili znatnom odštetom odpravit pjevače, ili držat operu još dvie godine uz velik trošak bez svrhe. 5. Za te dvie godine morale bi se dakako, nabavit nove opere, koje bi za buduće vrieme, kad nebude opere, za naše kazalište bez vriednosti bile. 6. Ono obćinstvo, koje sada radi opere polazi naše kazalište, odbilo bi se posve od toga zavoda te bi i prihod znamenito pao. — Dignuti operu znači naše kazalište rinuti u nazadak, znači dapače, ako se usvoji drugi predlog velem. g. vladinog izvjestitelja, uništiti dramu.« Zaključak toga dijela teksta jest da »Tko smatra hrvatsku operu i hrvatsku dramu za dva posve odvojena zavoda, vara se veoma.« U nastavku, isto na str. 776, nabrojeno je niz faktora koji su zajednički operi i drami.

27 *Isto*, str. 777; str. 778: »Uprava stalna pod okriljem vlade nemože bankrotirati, privatan poduzetnik svaki dan, a poviest zagrebačkog — nehrvatskog kazališta pripovieda nam, da je u mnogo boljih vremenih, gdje je mnogo više novaca bilo, kraj svih mogućih lakrdija i maškarada propalo do svojih 10 privatnih poduzetnika, i vrlo se bojimo, da bi se mogla naći Hrvatstvu neprijatna ruka, te po privatnom poduzetniku dići sve težkom mukom skupljeno kazalište u lagum, nebi li se poslje na razvalinah domaćega zavoda opet mogli baniti tudjinci.«

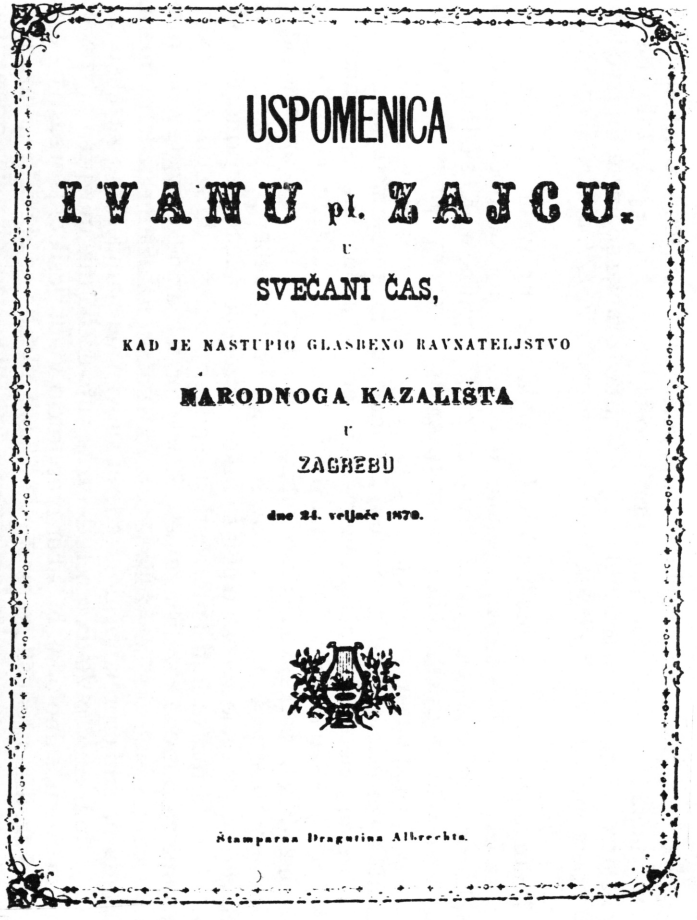
28 *Isto*, str. 778, 779, 780. U zaključnom dijelu teksta čitamo: »Po svem tom što rekosmo, po našem najboljem izkustvu, nemožemo preporučiti predloga g. vladinog izvjestitelja, po kojih bi, bojimo se, za 10 godina imali liepu kazališnu sgradu — al nebismo imali kazališnog družtva. Mi nevjerujemo, da će hrvatski narod napustit i krnjit toli znamenit za narodni život zavod, kojega se velika važnost nesmije mjeriti samo po novčanom prihodu i razhodu. Zato i opet preporučamo visokoj konferenciji prvanje svoje predloge. / U *Zagrebu*, 1. studenog 1876.«

O radu pododbora i njegovu »izvještaju« iz lipnja 1876. godine raspravljao je Sabor na XXXVII sjednici 12. kolovoza iste godine. Iz zapisnika te sjednice (v. »Saborski dnevnik 1875—1878«, u Arhivu Hrvatske), izdvajam interpelaciju Blaža Lorkovića, jer se izravno odnosi na rad pododbora saborske anketne komisije. Blaž Lorković utvrđuje da je kazalište među onim zavodima koje Vlada izdašno potpomaže. Podsjeća predsjednika i saborske zastupnike da je kazalište već bilo predmet »živih rasprava« i to iz dva aspekta: prvo, zbog »znamenite svote« i drugo, zbog »svrhe« koju ima. Potom ističe da iz javnih glasila zna da je Vlada sastavila anketno povjerenstvo, a ono izabralo pododbor da izrazi svoje nazore o preustrojstvu kazališta; također, da je pododbor izvršio svoj zadatak još u lipnju te godine, ali da Vlada nije sazvala povjerenstvo da ispita i procjeni »izvještaj«. Blaž Lorković, narodni zastupnik, zalaže se za htijenja potpisnika: da se održe drama i opera, te ustanovi stalna uprava povjerena jednoj osobi; želi da kazalište »procvate«, stoga podnosi kraljevskoj zemaljskoj vladi interpelaciju:« Kakove ima namjere kr. zemaljska vlada s' upravom hrvatskoga kazališta? Kani li dosadanju upravu promjeniti i kako?«. Predsjednik saborske sjednice (Nikola Krestić) naredio je da se interpelacija uvrsti u zapisnik i podnese banu Ivanu Mažuraniću. Iz zapisnika LV. saborske sjednice, 13. listopada 1876. godine (izvor isti) saznajemo i odgovor predstojnika unutarnjeg odjela Vlade Jovana Živkovića, u ime Vlade i bana Ivana Mažuranića koji je prisutan na sjednici. Živković odgovara na interpolaciju B. Lorkovića da Vlada ne postupa »samovlastno«, tj. da će Vlada »udesiti svoj postupak i predloge, koje će pred sabor iznieti«, kad anketno povjerenstvo saopći Vladi »posljedak svoga rada«. Na temelju zapisnika LV. saborske sjednice od 13. listopada 1876. i *Vienca* br. 47, u kojem je tiskan »Odgovor« pododbora na Halperove »predloge«, s nadnevkom 1. studenoga 1876, može se zaključiti da je anketno povjerenstvo saopćilo Vladi svoje zaključke neposredno nakon odgovora Jovana Živkovića Blažu Lorkoviću. Uvid u drugi izvor, ta mala »provjera« toga važnog događaja, potvrđuje podatke koje saznajemo iz *Vienca*. Šenoa je doista ažuran, uglavnom i precizan u registriranju zbivanja. Bez sumnje, opredijeljen je i jasan.

U broju 3 *Vienca* 20. siječnja 1877. objavljen je kraći informativni tekst o radu anketnog povjerenstva za narodno kazalište. Pisac najprije podsjeća čitaoce na ponešto proširen »izvještaj« pododbora (da se uvede stalna uprava u jednoj osobi, literarno vijeće s informativnim glasom, te da se održe drama i opera), zatim na suprotne prijedloge vladina izvjestitelja za kazalište Halpera te, potom, na odgovor pododbora. Slijedi obavijest kako je taj odgovor pred nekoliko dana bio pročitan i da se o njemu raspravljalo na banskoj konferenciji, kojoj je predsjedavao ban Ivan Mažuranić. Na taj su način čitaoci *Vienca* mogli slijediti tijek događanja iz 1876. godine i saznati da su prijedlozi pododbora bili »u glavnom usvojeni«, a da su oni vladina izvjestitelja odbijeni: drama i opera ostaju, a uprava se ubuduće neće tako često mijenjati. Pododboru je bilo povjereno da izradi osnovu za mirovinski statut i za dramsko učilište, da odredi opseg rada književnog odbora i predloži osobe za »književno vieće«. Toj povoljnoj vijesti dodana je primjedba kako se time ukazala prilika »zdravoj reformi«

Sl. 1a: Štovaoci Ivanu Zajcu, prigodom prvoga nastupa u Zagrebu, 24. veljače 1870. godine.

Sl. 1.b: Original spomenka u Muzeju grada Zagreba.

hrvatske opere (ponovno s naglaskom na personalnoj situaciji). U tekstu je istaknuto da su prijedlozi pododbora prihvaćeni i stoga što se pokazalo »da financije narodnoga kazališta idu na bolje«. Zaista, iz ranije spomenutih izvora o radu opere može se zaključiti da je operna sezona 1876/77. bila relativno uspješna.

Premda je saborski proračunski odbor uglavnom prihvatio »izvještaj« pododbora (Žigrović, Miškatović i Šenoa), tj. predložio dotirati operu i dramu s 32.000 forinti, ipak se — prema *Viencu* broj 2, 1878. godine — na sjednici Sabora ponovno javila dilema: da li ukinuti operu. U raspravljanje se uvlači (i Halperov) prijedlog: dokinuti operu, dotirati dramu, te preostala sredstva namijeniti za izgradnju kazališta. Šenoin je komentar stoga pesimističan, on smatra da krizama neće biti kraja, jer nema ni govora »O stalnoj kakvoj organizaciji.«[29] Prema »Saborskom dnevniku 1875—1878« (u Arhivu Hrvatske), iz zapisnika XCVIII saborske sjednice održane 17. siječnja 1878. saznajemo da je na dnevnom redu bio nastavak i svršetak generalne debate o proračunu za 1878. godinu, te da je izvjestitelj Blaž Lorković pročitao tekst o doprinosima Sabora »narodnim zavodom«; proračunski je odbor predložio da se prihvati redovita suma za potrebe kazališta, to jest, 32.000 for., ali uz neke uvjete s obzirom »na novčano stanje zemlje«: želja je Sabora (!) da se uz dramu uzdrži i opera, ali Vlada ne smije prekoračiti određenu subvenciju namijenjenu kazalištu za 1878. godinu. Ako se Vlada uvjeri da uz tu subvenciju nije moguće uzdržavati dramu i operu, samo onda bi Sabor preporučio Vladi posljednje sredstvo — da upravu kazališta prepusti poduzetniku. Ukoliko Vlada ne bi našla »pouzdana« poduzetnika, koji bi uz određenu subvenciju »njegovao« dramu i operu »bez uštrba obrazovnoga zadatka«, tada bi Sabor odobrio da se opera »predbježno« raspusti. U tom bi slučaju 20.000 forinti subvencije bilo namijenjeno drami, a 12.000 forinti kao temelj glavnice, kojom bi se podigla nova kazališna zgrada.

Usprkos Šenoinoj sumnjičavosti, Sabor nije olako odlučivao o sudbini hrvatske opere. No, Šenoa je bio u pravu što se tiče neprestane neizvjesnosti koja je pratila njezin rad.

Ni iduće, 1879, godine napetost nije popustila, već je izbila u novom obliku, kao žučna rasprava u vezi s pitanjem što je to »hrvatska opera«. Neposredan povod bila je zagrebačka premijera opere »Traviata« (»Violetta«) G. Verdija, otpjevane na talijanskom jeziku. Dio publike bučno je zahtijevao da se opera pjeva hrvatski, te je protestirao zbog angažmana talijanskih pjevača. Uz prikaz opere Šenoa je odgovorio i na napade. On razlikuje hrvatsku operu, kao zemalj-

[29] *Vienac* 1878, br. 2, »Narodno kazalište pred saborom«: održana je »živahna razprava«, također i u klubu saborske većine; jedni su da se potpora uskrati, drugi da se poveća; kao glavni argument održanju u članku je istaknuto: »Grad je Zagreb središte hrvatskoga naroda, jest glavni grad kraljevine i ne može se pomisliti, da tu ne bi bilo kazališta, a to kazalište ne smie pod nikakov način biti drugo nego hrvatsko«. Istaknuto je također da hrvatskom kazalištu treba potpora, jer Zagreb ima samo 20.000 stanovnika; u cijelom je svijetu nestašica novaca, ali je deficit uzrokovan i slabim posjetom kazalištu, tako i u Zagrebu. Valja reći da je *Vienac* već i ranije uputio pokudu građanima Zagreba (1876, br. 50, primjerice), jer ne posjećuju kazalište: Zagreb je sijelo inteligencije i činovnika, ima srednje škole i učilišta; ima kazalište i vrsne glumce, ali je prazno. Usp. također *Vienac*, 1878, br. 41, »Narodno kazalište«, podatke o socijalnoj strukturi posjetilaca, tj. »štatistika loža od prošle godine«.

ski zavod, od hrvatskog opernog repertoara. Hrvatska opera kao zavod narodna je ustanova koja je tada, 1879. godine, stajala »na rubu svoga groba«; njezine su mogućnosti bile sasvim reducirane, uprava vjerojatno nije mogla naći pjevače sposobne otpjevati Verdijevu operu na hrvatskom jeziku. Šenoa ne osporava publici pravo da zahtijeva u svom kazalištu, u Zagrebu, hrvatski jezik, ali smatra da u tom času ne treba »podrivati« instituciju hrvatske opere, bez obzira kojim se jezikom pjeva. Time opravdava postupak Ivana Zajca, uprave i donekle, svoju pozitivnu ocjenu izvedbe.[30] I članak s naslovom »Hrvatska opera«, koji je *Vienac* objavio u broju 13, odnosi se na izvedbu iste opere i na isti problem. Autor članka, književnik J. E. Tomić, upozorava među ostalim čitalačku publiku da je predstojnik unutarnjih poslova Zemaljske vlade, Jovan Živković, nesklon kazališnom zavodu, da prijeti dokidanjem opere, te da maliciozno uzvikuje: »Vi nećete stvoriti hrvatske opere!«. Hrvatska opera kao glazbeno-scensko djelo hrvatskih kompozitora, međutim, već postoji, te J. E. Tomić nabraja ova djela: »Ljubav i zloba«, »Porin«, »Mislav«, »Ban Leget«, »Nikola Šubić Zrinjski«, »Sejslav Ljuti«, »Lizinka«. Tomić smiono zaključuje da su u tom pogledu Hrvati »bolji« nego Česi, koji su »brojem pučanstva i inteligencijom sigurno dvaput jači od nas Hrvatâ.« Treba međutim razabrati njegov naglasak na već stvorenim i djelomice ostvarenim uvjetima za razvoj hrvatske opere u obadva značenja, te apel javnosti da ne dozvoli ukidanje institucije, kako time ne bi dokinula i hrvatsko operno stvaralaštvo.[31] Taj promišljeni i odmjereni dopis nije, naravno, mogao riješiti sudbinu opere. Valja, međutim, upozoriti i na nesumnjivo dobro koje se pokazuje u tom tmurnom času za hrvatsku glazbeno-scensku umjetnost — na uočavanje pojava u društvu, analiziranje njihovih uzroka i mogućnost posljedica, te stvaranje zaključaka koji će se pokazati plodonosnim u kasnijim vremenima.

Došao je i dan kad se u *Viencu* broj 16, 1879. godine pojavila i »osmrtnica« domaćoj operi.[32] Čitaocima se tada vjerojatno učinila kao najava propasti. Danas, međutim, iz teksta koji sadrži mi očitavamo i konstelaciju za kulturni i umjetnički rad, oblike društvenog angažmana, i — što je osobito važno — sposobnost pojedinaca za zrelo raščlanjivanje cjelokupnoga glazbenog života toga

[30] *Vienac*, 1879, br. 11. Šenoa se brani i od napada riječke *Slobode* da zastupa talijansko pjevanje, jer je član kazališnog odbora. Šenoa oštro odgovara: da kazališni odbor ne postoji; da pisac članka u *Slobodi* nije čitao promemoriju urednika (tj. A. Šenoe) o hrvatskoj operi i drami; da ne poznaje pobliže povijest hrvatskoga kazališta, jer bi inače znao da Šenoa od 1862. godine zastupa u kritici »strogo načelo Hrvatstva« u »našem« kazalištu.

[31] *Vienac*, 1879, br. 13. »Je li pravedno u ostalom«, zapisao je J. E. Tomić, »da se uztegne ovakav kulturni zavod narodu, koji je svojim novcem i žuljevi podigao znanstvene i obrazovne zavode, kao što je narodni muzej, akademija znanosti i umjetnosti i nada sve sveučilište, zavode, koji se drugdje zemaljskimi sredstvi podižu?«. U istom članku J. E. Tomić obrazlaže što bi za hrvatsku kulturu značilo da se dokine opera, te izražava nadu da ban Ivan Mažuranić to neće dopustiti. Ako se to ipak dogodi, hrvatski narod neće zaboraviti to poniženje, te će opera uskrsnuti prije nego se tome nadaju oni koji pripremaju njezinu propast. Tome je tekstu uredništvo *Vienca* dodalo primjedbu, da »operno pitanje« još nije »napречac riešeno« (kao što je to bilo javljeno u novinama), te da je upravo na kompetentnom mjestu raspravljeno. Šenoa najavljuje da će o tome u *Viencu* još biti govora.

[32] *Vienac*, 1879, br. 16. Vijest je preuzeta iz novina, u kojima da je javljeno da će se opera raspustiti, te je vladin povjerenik već dobio i nalog da otkaže svim članovima opere. Radilo se o deficitu od 4000 forinti, a to je plaća »jednog jedinog višjeg činovnika«, jetko je primijetio Šenoa.

vremena u nas. U ozbiljno intoniranu tekstu Šenoa ističe da je »domaća opera« bila matica življega glazbenog pokreta, da će dokinućem opere kazalište biti potisnuto dvadeset godina unatrag, da će Zagreb napustiti pjevači i instrumentalisti, što će se odraziti i na koncertnom životu — »glasbeni pokret će jenjat«. Šenoa podsjeća da je Narodni zemaljski glasbeni zavod postojanjem opere dobio konkretniji cilj, odgoj mladih pjevača, koji bi s vremenom mogli zadovoljiti zagrebačko općinstvo. Naglašava zatim da se pod utjecajem hrvatske opere unosi i u privatne kuće (krugove) veća ljubav za »ozbiljnu«, umjetničku glazbu koja oplemenjuje i odgaja. Opera je privukla i one koji nisu prohrvatski orijentirani, te, po tome — upozorava autor — »naše kazalište« nije »zadnje sredstvo pohrvaćivanju«. Kao hrvatski zavod, opera omogućava da se razvije »samostalna hrvatska na slavenskom temelju osnovana kompozicija«; samo po njoj mogli bismo, misli Šenoa, »čuti i skladbe drugih slavenskih naroda.« Ističe potom povezanost funkcioniranja drame i opere, postavlja i pitanje egzistencije onih koji bi dokidanjem opere ostali bez posla; postavlja i pitanje »našeg skladatelja« Ivana Zajca, koji je ostavio prijašnju sredinu i postignuti uspjeh, te je svoju budućnost zamislio u Zagrebu; u civiliziranu svijetu ne smije ga se napustiti. Svoj apel potkrepljuje pitanjem: »Koj bi se Hrvat htio uz takav primjer posvetit umjetnosti? Koj bi umjetnik htio uz takav primjer ostati Hrvatom?«.

Smije li se pretpostaviti, s kakvom sigurnošću, da je i ta analiza pridonijela odluci bana Ivana Mažuranića, da pozove savjetnike i književnike na ozbiljan razgovor o kazališnom pitanju, »kako se prema svojoj kulturnoj važnosti i mora«? Na temelju toga vijećanja odredila je Kraljevska zemaljska vlada, u svibnju 1879, da uz hrvatsku dramu i nadalje postoji hrvatska opera, te da Zajc i Mandrović pokusno, na godinu dana i uz dotadašnju subvenciju, preuzmu upravu kazališta. U nadzorno vijeće (radi sigurnosti i kontrole) Vlada je imenovala M. Derenčina, J. E. Tomića i A. Šenou. Vijeće (odbor) ne bi imalo veze s upravom, a njegov bi zadatak bio paziti da se angažira »valjano« dramsko i operno osoblje, te da repertoar bude sastavljen »prema umjetničkom ugledu ovoga zavoda«.[33] Udio Augusta Šenoe u radu nadzornoga kazališnog vijeća (odbora), i njegove govorničke nastupe na stručnim sastancima možemo zamisliti, ako ih predočimo kroz njegove članke, izvještaje i kritičke stavove o operi, objavljene u *Viencu*. Razložan, odlučan, informiran, djelovao je i govorio vjerojatno na isti način kao što je pisao u »svom« listu, o najvažnijem što se u povijesti hrvatske opere zbivalo u osam godina njegova uredničkog rada.

Među vijestima o kazalištu koje nalazimo u slijedećim brojevima *Vienca* 1879. godine, mnogo je potvrda o radu nove uprave i novoga nadzornog

[33] *Vienac*, 1879, br. 19, »Promjena kazališne uprave«. Nova je uprava bila utvrđena banskim otpisom od 6. svibnja 1879, br. 9201. O tome u dokumentu »Kralj. hrvatsko-slavonsko-dalmatinski vladni odjel za unutarnje poslove«, br. 7686, od 12. travnja 1880 (Arhiv Zavoda za književnost i teatrologiju HAZU, fond I. Zajc, br. 747).

TEČAJ IX.

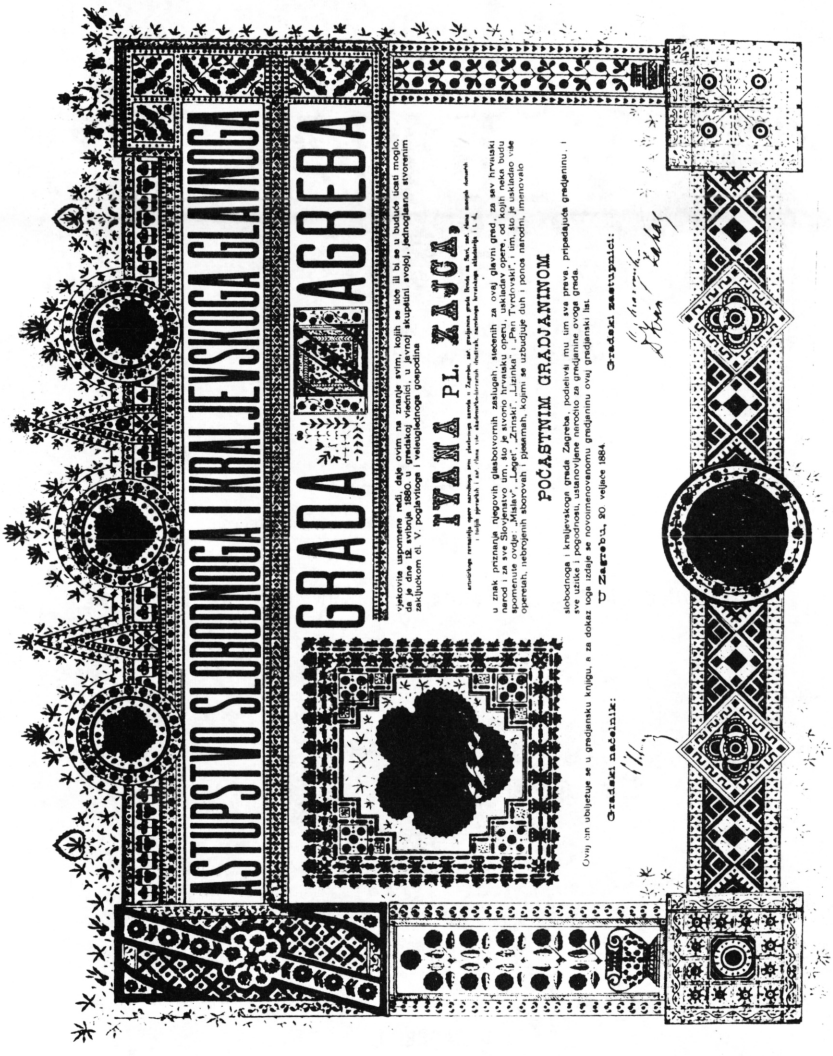
UREDJUJE GA AUGUST ŠENOA, A IZDAJE DIONIČKA TISAKRA.

U ZAGREBU.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Sl. 2: Naslovni list *Vienca* 1877. godine.

Sl. 3: Građanski list s nadnevkom 20. veljače 1844, uz imenovanje Ivana Zajca za počasnoga građanina slobodnoga i kraljevskog grada Zagreba, 12. svibnja 1880. godine.
Original u Muzeju grada Zagreba.

vijeća (odbora).[34] Budući da je jedan od uvjeta za opstanak opere bio i rad bez deficita uz istu subvenciju, Šenoa 1880. godine priznaje da su učinjeni izvjesni ustupci »u estetičkom obziru«, ali uz korektivnu izjavu da će se to ubuduće izbjegnuti. »Mi nismo nimalo odvjetnici g. Mandrovića, Zajca«, napisao je Šenoa, »al bit ćemo vazda najodlučniji branitelji hrvatskog kazališta.«[35]

U 16. broju *Vienca*, 17. travnja 1880, objavljena je vijest (u članku »Narodno kazalište«) da je naredbom bana Ladislava Pejačevića riješeno pitanje kazališne uprave. Određeno je da kazalište bude pod upravom Vlade posredno, tj. da njime neposredno rukovodi odbor od četiri osobe, s konzultativnim glasom, i predsjednik odbora, koji je egzekutivni organ Vlade. Ravnateljem drame imenovan je Mandrović, a opere Zajc. Opera dakle ostaje, te je Ivanu Zajcu osigurano stalno mjesto s mirovinskim pravom. Ban je imenovao i predsjednika odbora, M. Derenčina, te odbornike D. Blažića, J. Jurkovića, A. Šenou i L. Mrazovića. Zadatak novog odbora bio je izraditi mirovinski statut (izrađen je u glavnim točkama prema osnovi koju je saborski odbor izradio 1873. godine), te ubrzati izgradnju novoga kazališta. Naravno da te odluke i rješenja nisu odmah mogli ukloniti godinama nakupljene teškoće, ali su — bez sumnje — pružile mogućnost sustavnijem razvoju hrvatskoga kazališta.

Originalni zapisnik te vladine odluke nalazi se u arhivu Ivana Zajca, u Zavodu za književnost i teatrologiju HAZU, pod brojem 747. Radi se o »Predlogu glede buduće uprave narodnoga zemaljskoga kazališta«, koji je podnio M. Derenčin na banskoj konferenciji, 12. travnja 1880. godine. Derenčin je obrazložio svoje mišljenje o razlozima neuspjeha kazališne sezone 1879/1880, te formulirao prijedloge za buduću upravu, to jest za sezonu 1880/1881. Smatra da uprava kazališta (Mandrović i Zajc) nije zadovoljila u pogledu financija i umjetničkoga dosega; razlaže da bi se deficit mogao smanjiti, ako bi Vlada odlučila dokinuti operu; opširnije dokazuje nemogućnost da se utemelji »hrvatska opera«, te da opera priječi razvoj drame. Ako se, međutim, Vlada ne

[34] Usp. primjerice: *Vienac*, 1879, br. 20: 13. svibnja bila je zadnja operna izvedba u sezoni; većina pjevača odlazi zbog malih plaća; novi pjevači tražit će se u Beču i Milanu; jedan od glavnih uvjeta jest da pjevaju hrvatski. *Isto*, br. 24: Zajc i Mandrović boravili su u Beču, angažirali vrsna baritona, ali zbog pjevačice moraju putovati u Milano. Slijedeća vijest, u broju 26, donekle demantira prvu, jer naglašava da su Zajc i Mandrović u Beču našli »potrebne sile«. *Isto*, br. 36: pred nadzornim odborom i ravnateljstvom pjevali su novi pjevači; sve pjevačice nisu zadovoljile, te će Zajc i Mandrović ponovno u Beč, itd. U *Viencu* br. 37 objavljen je i brojčani sastav budućeg opernog ansambla hrvatske opere: opera će imati tri primadone, dva tenora, dva basa, dva baritona; orkestar i zbor bit će znatno pojačani. Okvirno je zacrtan i repertoar, sve na uvid čitateljima, tj. posjetiteljima, uz poziv da podupru novo ravnateljstvo. U *Viencu* broj 41, »Glasovi o našem kazalištu«, sugerirano je čitateljima da je »Zajc [...] sada jedini kadar držati hrvatsku operu, pa i piše hrvatske opere, koje se nam Hrvatom mile.« U broju 46 nalazi se optimistička izjava (nakon uspješne izvedbe opere »Afrikanka« G. Meyerbeera), da je »brod opere [...] opet zabrodio u prostrano more«.

[35] *Vienac*, 1880, br. 9; uredništvo deklarira da rječe objavljuje kazališne vijesti i kritike, prepušta to dnevnom tisku; ipak prati rad kazališta, radi uvida i ocjene, to jest radi svojih čitatelja; »razborita kritika nelupa batinom po glavi, već izpituje«, napomena je urednika uz objavljeni tekst. U broju 20, *Vienca* 1880. nalazimo opis proslave 25. obljetnice umjetničkoga rada Ivana Zajca; Zajcu je brzojavno čestitao i biskup J. J. Strassmayer; na prijedlog načelnika M. Mrazovića izabran je Ivan Zajc za počasnoga građanina grada Zagreba. Šenoa ističe da je Zajc prvi hrvatski umjetnik odlikovan na taj način. Usp. Historijski arhiv Zagreb, »Zapisnici skupštine gradskog zastupništva 1880. godine«, Zapisnik skupštine od 12. svibnja 1880.

odluči dokinuti operu, Derenčin predlaže da se deficit smanji kvalitetnijim opernim i dramskim repertoarom, boljim posjetom građanstva kazalištu, uz nešto povećanu subvenciju koja bi pokrila deficit. Derenčin iznosi primjedbe i na rad kazališnog odbora, te predlaže promjene; imena Zajca i Mandrovića ponovno se spominju u novoj kombinaciji [...]. U tom dijelu Derenčinova ekspozea vidljiva je promjenljivost stava u pogledu opstanka opere i strukture uprave kazališta. Slijedi Derenčinov prijedlog za osnovu »Naredbe« o upravi zamaljskog kazališta u sezoni 1880/1881. Formulirana je u četrnaest paragrafa: *prvi* određuje da se moraju održavati dramske i operne predstave na hrvatskom jeziku (iznimno »prvi« pjevači mogu pjevati talijanski ili francuski); *drugi* paragraf utvrđuje da Zemaljska vlada upravlja kazalištem (tj. njezin odjel za unutarnje poslove), uz kazališni odbor te predsjednika toga odbora; *treći* paragraf definira djelokrug rada kazališnog odbora od pet članova; *četvrti* obznanjuje da ban imenuje članove odbora i predsjednika; *peti* paragraf određuje da je predsjednik kazališnog odbora izvršni organ Vlade u umjetničkoj i gospodarskoj upravi, te da su njemu podređeni a) gospodarski upravitelj, b) ravnatelj drame, c) ravnatelj opere. Slijedeći paragrafi određuju djelokrug poslova gospodarskog upravitelja i ravnatelja drame, a *deseti* se odnosi na ravnatelja opere. Taj članak glasi: »Ravnatelju opere, koj ima biti podpun i priznan vještak glasbenoj umjetnosti pripadaju sljedeći poslovi: 1) on sastavlja osnovu pjevačkoga i orkestralnoga osoblja, ter ju predlaže predsjedniku odbora na odobrenje; 2) on sastavlja operni repertoir, ter ga predlaže predsjedniku na odobrenje; 3) on ima biti saslušan o pjevačih i članovih orkestra, koje predsjednik odbora kani angažovati; 4) on zakazuje i drži ukupne (ensemble) pokuse pjevačah kod klavira i ukupne pozorištne s glasovirom, te ukupne s orkestrom, napokon glavne pokuse i predstave; 5) ravna orkestrom; 6) on razdjeljuje uloge medju pjevače; 7) on je knjižničar operne biblioteke.« Paragrafi jedanaest do četrnaest odnose se na pitanja plaća (11), djelokrug rada predsjednika kazališnog odbora (12), nadležnost Vlade (13), te na mirovinsku zakladu (14). Zapisnik bilježi da je »osnova« bila u cijelosti prihvaćena i da ju je ban odobrio. Nakon toga ban je za predsjednika kazališnoga odbora imenovao M. Derenčina, a za članove odbora D. Blažića, J. Jurkovića, A. Šenou i L. Mrazovića. Zaključak je otpremljen novoizabranim članovima odbora uz riječi bana Pejačevića: »Nedvojim ni časa da će se gospodstvo Vaše poznatom mi patriotičnom požrtvovnošću i ljubavju prama umjetnosti odazvati mojemu pozivu, nemogu a da gospodstvu Vašemu što toplije nepreporučim, da vršeć na kazališnu upravu onaj upliv, koj priložena naredba dosudjuje«, te da »nastoji oko toga, da se kulturni ovaj narodni zavod, kojemu ja poklanjam živi interes, uzmogne uzdržati u današnjem obsegu tako, da bude s' jedne strane zadovoljavao pravednim zahtjevom občinstva, nestavljajući s' druge strane na zemalj. erar zahtjevah, koje bi ja s obzirom na ostale poćetne (?) potrebe zemlje nerado, nu odlučno odbiti morao. Izvoli gospodstvo Vaše primiti izraz odličnoga mojega štovanja.« — Na istom sastanku, 12. travnja 1880, ban Ladislav Pejačević uputio je A. Mandroviću i I. Zajcu odrješnicu, to jest da će u skladu s novom naredbom o uređenju gospodarske i umjetničke uprave kazališta krajem svibnja 1880. prestati njihovo djelovanje kao upravitelja

»spomenutoga zavoda«; o predaji kazališta novoj upravi bit će izdana »posebna naredba«, te da se dotada u svim pitanjima otkaza umjetnicima ravnaju po napucima, koje će im dati presjednik M. Derenčin.

Primjećujemo da je službeni dokument o vladinoj odluci tematski širi i sadržajno bogatiji, ali da je *Vienac* u informaciji čitaocima sažeo i prenio najbitnije o promjeni i karakteristikama nove kazališne uprave. Mogu se zapaziti neke manje terminološke neusklađenosti. Također, da *Vienac* piše o izgradnji nove kazališne zgrade kao o jednom od zadataka nove uprave. Tu temu, međutim, ne nalazimo u zapisniku banske konferencije. *Vienac* je, vjerojatno, uključuje jer pripada istom kompleksu problema (valja se prisjetiti Halperovih i Šenoinih teza o kazalištu iz 1876. godine). Osim toga, ne bi valjalo zaboraviti da su predradnje u vezi s izgradnjom tada bile već započete. Ono što vladin dokument bitno razlikuje od spomenuta članka u *Viencu* jest uvid u proceduru donošenja vladinih odluka i naredbi na području kulture i umjetnosti, u osamdesetim godinama 19. stoljeća.

Godina 1881. započela je bez opernih predstava, s nadom da će se ujesen, po želji bana, opet sastaviti operni ansambl. Postojale su dakle ozbiljne teškoće, ali ne i dokinuće opere.[36] Dominantna tema postaje međutim izgradnja nove kazališne zgrade. Tako je kazališni odbor »u poslu gradjenja zemaljskog kazališta« objavio u 9. broju *Vienca* 1881. svečano intoniran proglas naslovljen »Hrvatskomu narodu!«, kao poziv svim rodoljubima da pokažu svoju brigu za »više kulturne ciljeve«. Osnovne teze ovoga proglasa glase: — svaki narod i svaka zemlja s osobitim ponosom upiru oči u svoj glavni grad, te ga nastoje podići i uveličati; — glavni grad ogledalo je zemlje i naroda; — Hrvati se ponose Zagrebom; u njemu su sve stečevine »znanja i umjenja«, ali nedostaje »dostojno narodno kazalište«; — stoga treba, uprkos velikim štetama od potresa, pokazati da se narod brine za »više kulturne ciljeve«, te izgraditi novo kazalište; — narodno kazalište jest stvar cijeloga naroda, ne samo grada Zagreba, te svi hrvatski rodoljubi moraju uložiti svoje sile i ne mirovati dok se u Zagrebu ne podigne »dostojno narodno kazalište«; potrebno je samo deset tisuća rodoljuba koji bi svaki dan dali novčić, ili trideset novčića svaki mjesec; oni, koji odjednom daju tisuću forinti bit će utemeljitelji, ban će im uručiti diplomu, a njihova će imena biti uklesana u mramornu ploču nad ulazom kazališta. Proglas završava pozivom »na posao«, to jest poticajem da svatko u svom krugu skupi što više mjesečnih prinosnika od trideset novčića, skupljeni novac da pre-

[36] *Vienac*, 1881, br. 1: »Narodno kazalište«; neki u Zagrebu žele talijansku operu, tj. talijansko operno društvo; komentator se tome odlučno protivi: »Ako nemože biti hrvatskoga nesmije biti ni talijanskoga družtva.« U broju 2 *Vienca* 1881. nalazimo vijesti o potresu koji je Zagrebu nanio veliku štetu, no to »nemože biti razlogom, da nazaduje obći zemaljski zavod, koj imade u kulturnom i socijalnom (!) životu za nas veliko značenje« — mišljenje je uredništva; naprotiv, treba raditi pojačanim snagama, treba se pobrinuti za »domaće« pjevače i zbor, jer će inače i bez potresa doći do nemilih kriza, koje služe samo protivnicima hrvatskoga naroda i njegova napretka. U 6. broju *Vienca* 1881. naglašeno je da o »talijaniziranju« opere nema ni govora, da je ban odredio da se opera mora uspostaviti, da će osnivač hrvatske opere Ivan Zajc biti postavljen »doživotnim dekretom«, a to znači sigurnost za opstanak opere; bit će angažirani novi pjevači [...].

da kazališnom odboru u Zagrebu; odbor je pod nadzorom i pokroviteljstvom Vlade. Istaknuto je da više vrijedi manja a redovita svota, nego veća a neredovita. Poseban je apel upućen »patriotičkim gospojama«.[37]

Sadržaj proglasa pokazuje da su potpisnici i istomišljenici shvaćali ulogu i značenje narodnoga kazališta u životu hrvatskoga naroda, te da su Zagreb zamišljali kao metropolu. Taj proglas, koji je u ime kazališnog odbora za izgradnju zemaljskoga kazališta potpisao predsjednik Marijan Derenčin, shvaćamo danas još jednim vidom iskazivanja nacionalnog identiteta.

3.

Tekstovi u kojima je August Šenoa problematizirao status hrvatske opere i javnosti prenosio faze i prirodu rješavanja toga pitanja na razini vlasti i kazališne uprave, nalaze se i u njegovim kritičkim izvješćima o pojedinim opernim izvedbama. To valja istaći, jer su oni važan i prepoznatljiv element njegovih prosuđivanja glazbene scene. Ti su tekstovi analitički, jer raščlanjuju položaj i okolnosti u kojima se razvijao rad narodnoga kazališta; oni su kritički, jer ih ocjenjuju s tendencijom da ih mijenjaju. U suodnosu su s drugim dijelovima njegovih izvješća, kao što se kazališni čin, time i operni, ostvaruje u koordinaciji umjetnosti i okolnosti u kojima se dogodio.

Šenoa živi u realitetu svoga vremena, ima viziju budućnosti, i to su osnovne pozicije s kojih promatra i prosuđuje hrvatsko kazalište, podjednako njegovu dramsku i opernu scenu. Pristupa dramskoj i opernoj umjetnosti s estetičkim kriterijima pisca romantike i realizma; za njega su književnost i kazališna umjetnost u najužoj vezi. Šenoa voli kazalište i poznaje mnoga djela dramskog i opernog repertoara. Živim okom i duhom promatra svaku pojedinost u njemu i svakoga pojedinca. Kao što piše o dramskom djelu, o glumcu, njegovu glasu, interpretaciji i glumi, tako procjenjuje glazbeno djelo, pjevačev glas, njegovu interpretaciju i glumu, ocjenjujući njihovu profesionalnost i umjetnički doseg, za koje uvijek pledira. Mogu se izreći zamjerke nekim njegovim kritičkim procjenama i kompoziciji nekih izvješća i kritika u kojima prevagne kritičar društva nad kritičarem glazbene scene. Ali i u tome valja prepoznati pisca koji živi kazalište u totalitetu njegova zbivanja, koji ne piše zato jer je prisiljen, već, naprotiv, zato što mora zbog svoje savjesti, stava i znanja. Zbog toga je Šenoa u *Viencu* 1874—1881. iznio i vlastite konkretne prijedloge za reorganizaciju hrvatskoga kazališta, objavio deklaratorni članak J. E. Tomića o operi, »Odgovor« pododbora vladine komisije za kazalište vladinu savjetniku Halperu, i svečano intoniran, u tezama sasvim jasan proglas »Hrvatskomu narodu!« — apel za svenarodnu pomoć izgradnji nove nacionalne kazališne zgrade. U dosljednosti sprovođenja toga programa, jer radilo

[37] *Vienac*, 1881, br. 9. Proglas je s nadnevkom 26. veljače 1881. godine. U broju 18 i 20 1881. objavljeni su već neki konkretni podaci o gradnji narodnoga kazališta, o graditelju Helmeru, o nacrtima, stilu gradnje, o financijskoj procjeni, itd. Naglašeno je da inicijativa za gradnju nije potekla od činovnika (!) nego od kazališnog odbora, a svi građani Hrvatske mogu pridonijeti izgradnji.

se o koncepciji a ne o slučajnosti postupaka, u progresivnoj, demokratskoj društvenoj i kulturno-umjetničkoj orijentaciji — glazbena tribina Šenoina *Vienca* ostaje nedosegnuta u svome vremenu.

Summary

THE MUSICAL TRIBUNE OF ŠENOA'S *VIENAC* FROM 1874 TILL 1881

August Šenoa (Zagreb, 1838—1881), the Croatian writer, theater critic and public personality, was a collaborator on and, finally, the Editor-in-Chief of the literary-belletristic review *Vienac* ('The Garland') during the period 1874—1881.

Among various writings in *Vienac* there were also news and articles on music: most frequently those about the activities of the *Narodno zemaljsko kazalište* (National Theatre) in Zagreb, i.e. about Croatian opera; about *Narodni zemaljski glasbeni zavod* (National Music Institute) and its music school; about concerts given by domestic and foreign soloists, as well as about the activities of singing societies, along with news on other music events at home and abroad, especially in Slavic countries. In *Vienac* articles on Croatian music history and scholarship were published, and *Vienac* was the drilling field for Croatian music criticism over the vast range of its types and quality. In short, during the years when in Croatia no theatre review appeared — and *Sv. Cecilija* appeared irregularly, being oriented mostly to the popularization of church music practice — *Vienac* functioned greatly as a modern theatre and music review, with no intention of being its substitute.

This article explicates texts and parts of texts dealing with music, as well as appeals and proclamations published in *Vienac* from 1874 till 1881, all questioning the status of the Croatian opera, founded in 1870. Because of the specific position of Croatia within the Austro-Hungarian Monarchy, and unsolved financial, administrative, organizational and artistic problems, Croatian opera of the 1870's went through critical situations; this, however, did not prevent its development according to the national intentions of the milieu and the age. Through his articles and criticism, his editorial attitudes and practice, August Šenoa competently opened *Vienac* as a tribune for discussions on most important aspects of the development of national music culture and arts.